

Тема 1. Педагогічна та професійна психологія як галузь психологічної науки

1. Педагогічна психологія як галузь психологічної науки.
2. Принципи педагогічної психології.
3. Проблеми і завдання педагогічної психології.
4. Зв'язок педагогічної психології з іншими науками і (філософія, педагогіка, загальна і вікова психологія, фізіологія тощо).
5. Методи педагогічної психології.
6. Об'єкт та історія розвитку професійної психології
7. Методи, завдання та галузі професійної психології.

1. Педагогічна психологія як галузь психологічної науки

Педагогічна психологія є результатом успішного розвитку двох наук - психології та педагогіки: У XIX ст. розширення їхніх наукових інтересів призвело до необхідності створити нову психологічну галузь.

Провідною причиною виникнення педагогічної психології була потреба осмислення впливу соціально-політичних та економічних реалій, які склалися на зламі XIX-XX ст., на становлення підростаючої особистості. Тимчасове політичне затишшя в кінці XIX ст. свідчило, що в недалекому майбутньому можуть настати тривожні часи. Як виявилось, для Європи це був початок масованих кривавих соціально-політичних катаклізмів.

Педагогічна психологія - галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності становлення особистості в умовах різнопланового соціального впливу:

1) методологічна основа (теоретична, прогностична, прикладна) для теорії та практики навчання і виховання, яка сприяє оптимізації навчально-виховного процесу;

2) засіб самопізнання особистості;

3) прикладні знання для практики педагогічної діяльності.

Об'єкт педагогічної психології: людина та її життєвий шлях. Предмет педагогічної психології: особливості становлення особистості в онтогенезі:

1) організуючі та дезорганізуючі соціальні тенденції в навчальному процесі, провідних видах діяльності тощо;

2) психолого-педагогічне обґрунтування методів навчання і виховання;

3) індивідуально-типологічні особливості особистості та їх вияв у міжособистісній взаємодії;

4) рушійні сили індивідуального розвитку психіки;

5) вплив навчання і виховання на розвиток психіки (мислення, уяви, волі, емоцій і почуттів, характеру, темпераменту, здібностей тощо).

Основні розділи педагогічної психології:

1) психологія навчання;

2) психологія виховання;

3) психологія педагогічної діяльності та особистості вчителя.

Педагогічна психологія, пов'язана з іншими психологічними галузями (медичною, спеціальною, спортивною, психогігієною, історією психології тощо).

Недостатні знання про особливості навчально-виховного впливу, педагогічну діяльність дезорганізують роботу вчителя, нейтралізують перспективи професійного вдосконалення. Як наслідок, у педагогічному повсякденні педагогічна психологія часто ототожнюється з педагогікою, що є ознакою недостатнього рівня професійної майстерності.

Отже, місце педагогічної психології в системі наук визначається комплексом таких функцій:

1) теоретико-пізнавальної - з'ясування методологічних засад (закономірностей, чинників, умов) навчально-виховного процесу, педагогічної діяльності;

2) прогностичної - формування конструктивності навчання і виховання, способів управління процесом становлення особистості; . 3) прикладної - вироблення практичних рекомендацій для реалізації педагогічного впливу на розвиток особистості;

4) контрольної - співвіднесення особистісно зорієнтованої парадигми з практикою педагогічної діяльності;

5) синтезуючої - систематизація знань інших наук про становлення особистості (філософія, педагогіка, соціологія) та галузей психології (соціальна психологія, експериментальна психологія, психологія індивідуальних відмінностей, історія психології тощо) з метою реалізації диференційованого підходу до суб'єктів навчання і виховання.

2. Принципи педагогічної психології.

Педагогічна психологія передбачає розробку педагогічних основ подальшого вдосконалення навчально-виховного процесу відповідно до перебудови змісту освіти, апробації нових навчальних планів і програм, пошук оптимальних методів навчання і виховання, що забезпечують максимальне врахування індивідуально-типологічних особливостей підростаючої особистості.

Розрізняють три основні групи принципів педагогічної психології:

1. Загальнофілософські принципи:

1) загального зв'язку (розгляд явища як системи та складника інших систем);

2) розвитку (panta rei - все тече) - особливості перебігу явища (динаміка, мінливість, типове і нетипове);

3) єдності теорії та практики - відсутність теорії "заради теорії" (або "книжкової мудрості"), фундаментальність і прагматизм теоретичних наукових уявлень;

4) управління процесом розвитку - врахування внутрішніх і зовнішніх закономірностей, властивих певним явищам.

Призначення загально філософських принципів для педагогічної психології: вивчення системи навчання і виховання як складного динамічного

явища, яке відображає конкретні соціально-політичні, економічні реалії і, у свою чергу, впливає на них.

2. Загально-психологічні принципи:

1) детермінізму (установлення причинно-наслідкових зв'язків у навчально-виховному процесі, унаслідок чого з'ясовуються особливості його перебігу, рівень результативності, можливості та способи вдосконалення);

2) розвитку в діяльності (з'ясування особливостей становлення особистості в ігровій, навчальній та інших видах діяльності);

3) єдності свідомості та діяльності (поза ігровою, навчальною та іншими видами діяльності неможливий розвиток особистості, рівень свідомості якої виявляється в їх продуктах, наприклад: успішності, дотриманні моральних принципів, норм);

4) системності аналізу природи психічних явищ (комплексне вивчення становлення особистості в умовах різнопланових чинників соціального впливу; їх структурний аналіз, установлення динаміки, змісту ієрархічних зв'язків; відсутність еkleктизму, суб'єктивізму в дослідженнях, побудова довготривалих прогнозів);

5) суб'єктності (неповторність людини, урахування її індивідуальності, заперечення "безстатевої педагогіки", авторитаризму в навчанні і Вихованні, директивної педагогіки).

3. Спеціальні принципи:

1) соціальної доцільності (створення освітніх систем, які сприяють вихованню самостійної, самодостатньої, творчої особистості);

2) індивідуального консультування та прогнозування становлення особистості в умовах організуючих та дезорганізуючих чинників соціального впливу (реалізація диференційованого підходу з метою забезпечення розвитку психічного здоров'я);

3) обґрунтованого застосування методів навчання і виховання;

4) рівноправності та різнопланової взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу.

3. Проблеми і завдання педагогічної психології

Деякі теоретичні проблеми педагогічної психології:

1) психологічний зміст навчально-виховного впливу, педагогічної діяльності (створення освітніх систем для забезпечення гармонійної соціалізації особистості як гарантії державної та національної безпеки, наприклад: психолого-педагогічне обґрунтування дидактично-методичних засад інтегрування навчальних предметів у початковій школі, теоретико-методологічних основ формування цілісності знань про навколишню дійсність в учнів різновікових груп);

2) загальні питання психології навчання і виховання в школі, управління навчально-виховним процесом як основна проблема, наприклад: психолого-педагогічне обґрунтування оптимальних форм навчальної взаємодії, методів навчання і виховання);

3) цілеспрямоване формування пізнавальної діяльності та суспільно значущих якостей особистості;

4) особливості навчання і виховання на різних вікових етапах;

5) зв'язок педагогічної психології з практикою педагогічної діяльності, суміжними галузями психолого-педагогічного знання (педагогіка, соціальна психологія тощо);

6) соціальні стихійні та організовані впливи на процес навчання і виховання;

7) вплив на процес навчання і виховання вікових еволюційних, революційних та ситуаційних змін;

8) співвідношення інтелектуальних та особистісних змін у психічному розвитку в процесі навчання і виховання;

9) мотиви навчання;

10) психологічні основи розвивального навчання;

11) гуманізація навчально-виховного процесу;

12) психологія самоосвіти і самовиховання;

13) типи навчання і виховання в історії цивілізації.

Деякі прикладні проблеми педагогічної психології:

1) психологічна готовність учителів до педагогічної праці;

2) психолого-педагогічне обґрунтування методів виховного впливу;

3) побудова навчально-виховного процесу з різновіковими групами, наприклад з дітьми 6-річного віку;

4) побудова навчально-виховного процесу з винятковими дітьми (обдарованими, з фізичними вадами, "ліворукими", "лівшами" тощо);

5) з'ясування впливу вікових криз на процес навчання і виховання;

6) способи участі батьків у навчанні та вихованні власних дітей як актуальне соціальне питання дня;

7) між особистісна взаємодія суб'єктів навчально-виховного процесу (учнів, батьків, учителів);

8) нейтралізація негативного соціального впливу на дітей;

9) упровадження інноваційних технологій у навчально-виховний процес;

10) забезпечення конкурентоспроможності учнів в умовах вибору професії після закінчення школи та інших ситуаціях;

11) прогнозування навчально-виховного процесу;

12) психологічні особливості формування громадянської свідомості;

13) психологія взаємовідносин у родині;

14) психологічна допомога сім'ям.

Стратегічні теоретичні завдання педагогічної психології:

1. Основні:

1) порівняльний аналіз психолого-педагогічної думки, яка сформувалася на теренах колишнього СРСР та в умовах України як суверенної держави, з метою з'ясування перспектив розвитку педагогічної психології, її місця в системі світового наукового знання в нових соціально-економічних умовах, які склалися в країні з 1990-х років;

2) вивчення впливу на процес навчання і виховання культурно-історичних, етнічних, соціально-економічних, політичних умов (мова; досягнення науково-технічного прогресу, мистецтва; суспільні норми поведінки тощо);

3) вивчення рушійних сил індивідуального розвитку психіки;

4) удосконалення методологічних основ наукових досліджень, створення концепцій навчання і виховання тощо;

5) виховання особливостей становлення майбутнього вчителя (особистісна і професійна компетентність);

6) з'ясування психологічних основ самонавчання і самовиховання;

7) психолого-педагогічне обґрунтування ефективного навчально-виховного впливу на особистість тощо.

2. Супутні:

1) вивчення динаміки сприйнятливості суб'єктами навчання і виховання стихійних та організованих соціальних впливів;

2) з'ясування механізмів навчання і виховання та умов, необхідних для повноцінного психічного розвитку;

3) вивчення впливу індивідуально-типологічних, статевих відмінностей на можливість засвоєння знань тощо;

4) з'ясування впливу вікових особливостей спілкування на навчання і виховання;

5) вивчення особливостей навчання і виховання з винятковими дітьми (обдарованими, інвалідами, соціально знедоленими, "ліворукими", "лівшами" тощо);

6) подолання педагогічного авторитаризму в навчально-виховному процесі, педагогічних стереотипів, міфів про абсолютні можливості навчально-виховного впливу;

7) вивчення взаємин у дитячому і дорослому середовищах;

8) вивчення особливостей педагогічної діяльності, наприклад, індивідуальних професійних стилів педагогів, їх особистісної та професійної самоактуалізації; способів між особистісної взаємодії з учнями тощо.

Стратегічні прикладні завдання педагогічної психології:

1. Основні:

1) дослідження умов, які забезпечують оптимізацію навчально-виховного процесу, наприклад: з'ясування особливостей комп'ютеризації в системі навчально-виховного впливу;

2) створення методичної бази для контролю за процесом психічного розвитку дитини в процесі навчання і виховання;

3) організація оптимальних умов для дитячої діяльності та спілкування;

4) розробка інноваційних навчально-виховних технологій та їх упровадження в практику педагогічної діяльності;

5) удосконалення психолого-педагогічних засад індивідуального стилю педагогічної діяльності;

6) удосконалення психолого-педагогічних основ професійної майстерності;

7) установлення критеріїв розумового розвитку та визначення умов, які забезпечують успішний психічний розвиток;

8) вивчення питань, які пов'язані з індивідуальними особливостями дітей;

9) вивчення закономірностей виховного процесу, обґрунтування методів виховного впливу.

2. Супутні:

1) організація консультативної допомоги суб'єктам навчально-виховного процесу;

2) розробка способів прогнозування навчально-виховного процесу, педагогічної діяльності в цілому;

3) реалізація методів управління навчально-виховним процесом;

4) нейтралізація в громадськості спрощених уявлень про педагогічну психологію;

5) вивчення особливостей навчання і виховання з винятковими дітьми (обдарованими, інвалідами, соціально знедоленими, "ліворукими", "лівшами" тощо);

6) подолання педагогічного авторитаризму в навчально-виховному процесі, педагогічних стереотипів, міфів про абсолютні можливості навчально-виховного впливу;

7) оптимізація взаємодії суб'єктів навчання і виховання;

8) популяризація знань з педагогічної психології.

4. Зв'язок педагогічної психології з іншими наукам.

Центральною ланкою в системі проблематики та завдань педагогічної психології є реалізація диференційованого підходу в практиці педагогічної діяльності, витоки якого пов'язуються з науковою спадщиною чеського педагога Я. А. Коменського, який вважав, що навчально-виховний вплив на особистість має свої межі (діти з гострим розумом, байдужі тощо). Ця думка згодом активно пропагувалася радянськими педологами, зокрема Л.С. Виготським (ідея про зони найближчого і актуального розвитку), як методологічна основа для розробки та вдосконалення концепції розвивального навчання. Уміння індивідуальної роботи з дітьми є основною умовою комплексної реалізації знань з педагогічної психології в повсякденній практиці вчителя.

Деякі вихідні проблеми, які пов'язують педагогічну психологію з іншими науками та галузями психології (загальна характеристика):

1. Педагогічна психологія і філософія:

1) особливості повсякдення (кризові явища в психології вчителя і психологи окремої дитини; домінування директивної педагогіки і демократизація школи; психологія професійного виживання в несприятливих соціально-економічних умовах; наукове знання та спрощений досвід громадян про навчально-виховний процес; психологія педагогічних стереотипів);

2) пізнання навколишньої дійсності (директивна педагогіка і психологічні особливості діяльності вчителя-жінки, учителя-чоловіка; сенс життя і вміння самопізнання);

3) доведення доцільності та правомірності використання навчально-виховних інноваційних технологій (філософія освіти і ефективність знання з педагогічної психології в практиці педагогічної діяльності; обґрунтування актуальності методів Завчання і виховання; критичний аналіз досягнень вітчизняної педагогічної психології та врахування їх у педагогічній діяльності);

4) розробка методів прогнозування розвитку особистості;

5) філософсько-психологічні уявлення про сутність людини як основа для побудови навчально-виховного процесу.

Педагогічна психологія і загальна психологія:

1) методи дослідження (спостереження, експеримент, самоспостереження, аналіз продуктів діяльності);

2) природа психічного (можливості людської психіки як предмет навчально-виховного впливу, проблема обдарованості);

3) процес спілкування та авторитет окремих учнів, учителя;

4) проблема відповідального ставлення до навчальних обов'язків;

5) уявне та реальне особистісне самовизначення.

Педагогічна психологія і генетична психологія, або психологія розвитку:

1) методи дослідження (спостереження, експериментально-генетичний метод);

2) особливості вияву та формування задатків у процесі навчання;

3) вплив середовища на становлення особистості.

Педагогічна психологія і психогенетика:

1) методи дослідження (спостереження, експеримент, близнюк о-вий і генеалогічний методи);

2) роль спадковості в навчанні і вихованні та виняткові діти (проблема обдарованості; "ліворукі" діти тощо);

3) взаємодія спадкових і соціальних чинників впливу в навчанні та вихованні;

4) психогенетика аномальної та девіантної поведінки;

5) психогенетика темпераменту та процес навчання і виховання;

6) психогенетика інтелекту.

5. Педагогічна психологія і соціальна психологія:

1) методи дослідження (спостереження, експеримент, самоспостереження, опитування; Соціометричне дослідження, парний рейтинг);

2) між особистісна взаємодія в учнівському та педагогічному середовищах (створення оптимального соціально-психологічного клімату в класі; психологія педагогічного впливу, педагогічного спілкування);

3) особливості навчання і виховання особистості в певній культурі;

4) психологічні способи управління педагогами;

5) особистий приклад учителя та соціальний мікроклімат в учнівській групі.

6. Педагогічна психологія і диференційна психологія:

1) методи дослідження (спостереження, експеримент, самоспостереження, аналіз продуктів діяльності);

2) урахування педагогом індивідуально-типологічних особливостей учнів (темпераменту, характеру, здібностей);

3) перспективи індивідуального розвитку (особистісні, інтелектуальні, соціально-психологічні, професійні).

7. Педагогічна психологія і вікова фізіологія:

1) методи дослідження (спостереження, експеримент);

2) вплив центральної нервової системи на ситуацію успіху (неуспіху);

3) анатомо-фізіологічні особливості (акселерація, ретардація тощо) та процес навчання і виховання;

4) статеві особливості і навчально-виховний процес.

8. Педагогічна психологія і психологія праці:

1) методи дослідження (спостереження, експеримент, самоспостереження, аналіз продуктів діяльності);

2) професійне самовизначення;

3) психологія успіху (невдачі);

4) ігрова та навчальна діяльність як різновиди трудової діяльності.

9. Педагогічна психологія і педагогіка:

1) методи дослідження (спостереження, експеримент, самоспостереження, аналіз продуктів діяльності);

2) вікові, індивідуальні особливості та методи навчання і виховання;

3) життєвий шлях особистості;

4) проблема авторитету;

5) психолого-педагогічне обґрунтування системи навчально-виховного впливу;

6) обґрунтування дієвості навчально-виховного впливу.

5. Методи педагогічної психології

Методи педагогічної психології за формою практично є ідентичними до методів вікової психології.

Вимоги до спостереження як цілеспрямованого і систематичного вивчення особистості в різних ситуаціях:

1) збереження природності психічних проявів;

2) цілеспрямованість (для чого і як спостерігати, побудова платну спостереження);

3) систематичність (плановість, керованість, постійний аналіз, висновки);

4) системна фіксація результатів.

Деякі негативні ознаки спостереження:

- дослідник знаходиться в пасивній ситуації;

- важко виокремлювати причинно-наслідкові зв'язки в явищах, які вивчаються.

Основні умови адекватного застосування спостереження:

1) визначення мети і завдання;

2) вибір об'єкта спостереження, предмета і ситуації;

3) вибір таких часу і способів спостереження, коли зовнішні впливи на об'єкт є найменшими і можна безперешкодно збирати необхідну інформацію;

- 4) вибір способу фіксації даних;
- 5) вибір способу обробки та фіксації результатів.

Результати спостереження можна фіксувати на бланку, який пропонується у віковій психології.

Експеримент - метод збору фактів у спеціально створених умовах, які забезпечують активний прояв психічних явищ, що вивчаються. Також передбачає активне втручання дослідника в процес дослідження, що є основною перевагою над спостереженням.

Вимоги до експерименту:

- 1) цілеспрямованість;
- 2) планомірність;
- 3) фіксація результатів;
- 4) об'єктивність висновків.

Основні умови адекватного застосування експерименту:

- 1) визначення предмета дослідження та вибір чітко фіксованих проявів психічного явища;
- 2) побудова та формулювання однієї або кількох гіпотез дослідження;
- 3) організація системи спеціальних умов діяльності, яка відповідає гіпотетично спланованій системі компонентів об'єктивної діяльності;
- 4) активний вплив на явище, яке вивчається, з допомогою чинників, обраних за незалежною змінною;
- 5) вибір параметрів незалежної змінної;
- 6) реєстрація реакції піддослідних на вплив шляхом фіксації залежної змінної;
- 7) вибір способів обробки даних та їх інтерпретації.

Результати експерименту можна фіксувати на бланку, який пропонується у віковій психології.

Вимоги до бесіди (до питання як до основного елемента бесіди):

- 1) чіткість (конкретність);
- 2) не повинне містити в собі відповідь;
- 3) не повинне передбачати кілька відповідей;
- 4) наступність, логічність;
- 5) проблемність (заохочення до роздумів, розгорнутих відповідей);
- 6) стимулювання до творчості (прагнення до самореалізації);
- 7) можливість їх іронічного формулювання з метою створення для співрозмовника (респондента) ситуації абсурду (за Сократом);
- 8) допоміжні питання (за Сократом).

6. Об'єкт та історія розвитку професійної психології

Об'єктом професійної психології є індивідуальна діяльність людини. Одна з основних завдань психологічної науки і практики полягає в тому, щоб допомагати людині найбільш повно і ефективно реалізувати себе в праці, отримувати задоволення від трудового процесу.

Історія розвитку психології професійної

Психологія, в буквальному значенні цього слова, - наука про душу. Її історія сягає в глибину століть, в філософські та медичні вчення. Як самостійна наука психологія утвердилася лише в кінці XIX ст., після того, як отримала експериментальну базу і природничонаукову, фізіологічну основу. Шлях розвитку наукової психології був непростим, він відображає різноманіття складною життєдіяльності людей. У середині XX ст. розпочався активний процес поділу психології на окремі галузі. Деякі сучасні психологи розрізняють теоретичну (науково-дослідну) та науково-практичну психологію. Відмінності пов'язані, насамперед, з визначенням предмета і об'єкта вивчення. Психологія професійної діяльності, безсумнівно, відноситься до науково-практичного напрямку. В центрі її уваги трудові та професійні взаємини людей, індивідуальні особливості особистості працівника, характеристика професійної діяльності. Психологія професійної діяльності тісно пов'язана з психологією праці. Психологія праці як галузь наукового знання про працю та трудящих вивчає умови і розробляє шляхи і методи розв'язання практичних завдань, пов'язаних з трудовою діяльністю, аналізом трудової діяльності, професійними навичками.

7. Методи, завдання та галузі професійної психології.

Методи психології - це прийоми і засоби, за допомогою яких відбувається отримання достовірної інформації, що використовується далі для побудови наукових теорій та розробки практичних рекомендацій.

Найбільш поширеними методами в сучасній психології є метод спостереження, метод експерименту, методи опитування.

Завдання професійної психології.

- визначення рівня професіоналізму;
- встановлення відповідності людини вимогам професії та відповідності професії запитам людини;
- виявлення професійних потенційних можливостей людини;
- допомога конкретному працівникові у використанні його реальних професійних можливостей для ефективної трудової діяльності.

Галузі професійної психології

I. Методологія психології праці.

II. Психологічна професіографія.

III. Історія професійної психології.

IV. Психологічна раціоналізація підбору кадрів.

1. Професійна орієнтація:

- професійне навчання
- професійна консультація
- професійна адаптація

2. Психологічний професійний відбір.

3. Психологічний професійний підбір.

V. Психологічна раціоналізація професійно-технічної освіти.

1. Психологія трудового виховання і навчання

2. Психологія тренувань і тренажерів.

3. Психологічна підготовка та мобілізація до різних видів праці.

VI. Психологія організації праці.

1. Раціоналізація робочого місця і виробничих міжфункціональних зв'язків.

2. Режим праці і відпочинку.

3. Управління міжособовими відносинами і соціально-психологічним кліматом.

VII. Інженерна психологія (психологічна гуманізація техніки).

1. Пристосування знарядь праці і техніки до особистості.

2. Психологічні проблеми технічної естетики (психологія естетизації техніки і виробничого середовища).